

Entre els fons de l'arxiu de la Casa Insa de València, una botiga de lloguer i venda de roba i complements per a festivitats religioses, cavalcades, carnivals, etc. que va estar en funcionament al llarg del s. XIX, es troba una referència en el llibre de registres d'una comanda de vestits per a Benissa, datada als dies 27 i 28 d'abril de l'any 1884.<sup>1</sup>

El document, que transcrivim a continuació, parla del lloguer d'un centenar de vestits i complements per a una mena de desfilada. Diu així:

"Año 1884.

*Día 27 y 28 Abril. Benisa. Centenar.*

*4 bestidos blancos faldas cuerpos en dos bolantes en dos tiras encarnadas velos blancos, coronas y cintas encarnadas.*

*8 Labradoras faldas, de estas 2 verdes, 2 azules y 4 a flores, cuerpos 2 encarnados, 2 miel de raso y 4 negras, delantales y pañuelos bordados y lazos y panderetas de bergamí.*

*8 Andaluces botines, calzones, chalecos, fajas, chaquetas café a botones, sombrero, mantas y postizo.*

*1 Capitán id lo mismo.*

*12 trajes de traza con fuelles de raso, botas, pantalones punto, brusas ropillas, cinturones, caperas, capacetes plumas y espadas.*

*1 Capitán id lo mismo con manto real encarnado de beludillo.*

*16 Danzas de Moras, calzones encarnados en tira azul, petos y mangas azules, armillas negras bordadas, fajas y gorras con borlas.*

*1 capitán id lo mismo.*

*16 Danza Jardineras, trajes de brusa negros y verdes en adornos encarnados, pantalones listados, brusas y ropillas, capetas, gorr[os] en plumas.*

*1 Capitán id lo mismo.*

*8 gitanas pantalones blancos en tira negras, chalecos, fajas, narsillas de colorines y sombreros de ala ancha.*

*1 Capitán id de lo mismo.*

*8 gitanas faldas con volantes, chaquetas negras y chaquetas negras.*

*1 traje Mavalier para el mayoral del carro.*

*12 trajes de contrabandistas de diferente manera para la ronda.*

## Reconstruint "las grandes y extraordinarias fiestas" del bicentenari del patronatge de la Puríssima Xiqueta a Benissa (27 i 28 d'abril del 1884)

Josep Maria Segura Martí  
Teodoro Crespo Mas

*2 cajas de tambores con palillos.*

*Se facturarà por Gandía á Bercher<sup>2</sup>*

*Pagando el porte de las cajas y biajes de un hombre y gobernando las S. de Benisa. 1.400 [r.]<sup>3</sup>*

Com veiem, el document fa referència a tota una indumentària que podria fer pensar, en un primer moment, a la dels Moros i Cristians tan comunes aleshores en distints pobles valencians. No sembla probable, amb tot, que la destinació d'aquestes robes fóra per a aquesta festa, en primer lloc perquè a Benissa va començar a fer-se al 1974, i en segon lloc, i sobretot, perquè les representacions de Moros i Cristians del s. XIX estaven exclusivament compostes per homes i en aquest document de la Casa Insa l'element femení és el dominant (dues terceres parts de la indumentària llogada correspon a dones, 60 vestits sobre el total dels 93 que es llogaven). Més que comparses o *filaes*, per tant, hauríem d'interpretar aquests grups com a "balls", amb un Capità que dirigiria o capitanejaria cada colla. Si fem el recompte, podríem reconstruir una desfilada d'uns sis o set grups amb el seu capità, i amb una ronda de contrabandistes (que no ballarien ni tindrien

capità): balls de huit llauradores, de huit andalusos, de setze mores, de setze jardineres dansadores, dues tandes de huit gitanes amb abillament diferent i dotze possibles soldats o conquistadors espanyols de l'estil del s. xvi amb cascos de ploma tipus *capacete* (que serien els "12 *trajes de traza con fuelles de raso...*"), acompanyats d'un majoral amb carro amb vestit de "mavalier", i tot complementat amb dues caixes de tambors amb palets.

Per la data que figura en el document, els dies 27 i 28 d'abril del 1884, aquesta desfilada ha de relacionar-se, inevitablement, amb una celebració que va tenir lloc a Benissa aquell any i que per la seua importància degué centrar en bona mesura l'atenció del poble: la commemoració, durant les festes patronals, del bicentenari del patronatge de la Puríssima Xiqueta (fig. 1). Els dies 27 i 28 d'abril, en aquest sentit, queien justament en l'últim diumenge i dilluns d'abril (data en què se celebraven des d'antuvi les festes patronals a Benissa), i estarien indicant-nos en conseqüència els dies per als quals s'havia de servir la comanda. Potser, d'altra banda, que el lloguer de dos dies estava indicant que anaven a fer-se dues representacions o desfilades, una cada dia.



Fig. 1: Nou reliquiari de la Puríssima uns anys abans del bicentenari (font: Fabregat Morales, M. (1942), *Benisa y su patrona la Puríssima Xiqueta*, València, p. 71)

Sobre el caràcter i el significat d'aquesta desfilada no tenim, malauradament, cap notícia que pugui aclarir ni quina estructura ni quin sentit va tenir, més enllà de ser un espectacle de danses. Al *Costumari Català* de Joan Amades apareixen, encara que no sabem cert si es podrien equiparar del tot, els típics Balls de les gitanes de localitats com Valls i altres poblacions del Vallés (fig. 2). Tenien lloc durant la celebració de la Candelària i Carnestoltes, juntament amb balls de bastons, de moros i cristians i dels valencians (moixiganga). Al Vallés el personatge prominent, el cap o capità, dirigia o capitanejava, no ballava, i de vegades pronunciava un discurs. A altres punts de Catalunya, com ara Argentona (el Maresme), el Ball de les gitanes el ballaven vuit parelles d'homes i dones.<sup>4</sup>

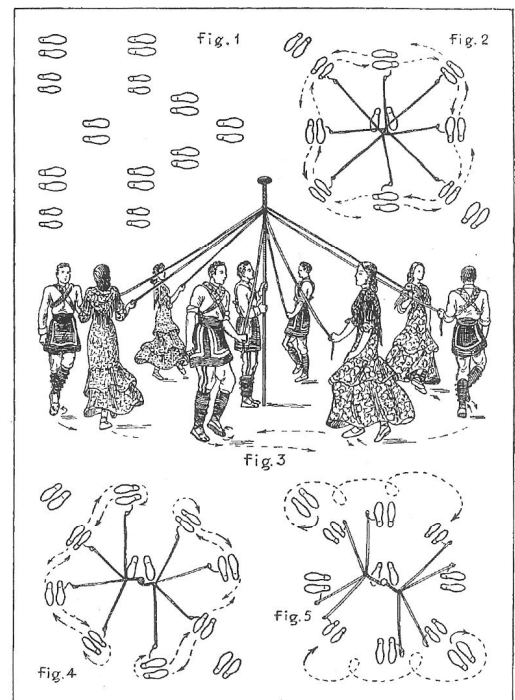


Fig. 2: Passos del Ball de les gitanes de Vilafranca del Penedès (font: Amades, J. (1987), *Costumari català*, Ed. 62, Barcelona, p. 957)

Tampoc no sabem, d'altra banda, qui va ser el comitent (persona, institució o associació) que va pagar l'espectacle. El cost total del conjunt de robes llogades, valorades en 1.400 rals de billó, és un preu que degué suposar una despesa significativa (pensem que un ral equivalia a 25 cèntims de pesseta al 1884, i un paquet de 25 cigarretes costava 20 cèntims). Amb tot, l'import de cadascun dels 93 vestits resultava a

uns 15 rals, un preu que fa pensar en robes més aviat de tipus corrent i senzill i que contrasta, per exemple, amb els 70, 100 o fins i tot els 240 rals que per aquell mateix any la Casa Insa va cobrar pel lloguer de la roba a un càrrec de Bandera o Capità de les festes de Moros i Cristians de Muro de l'Alcoi, Banyeres de Mariola o Alcoi.

Ignorem, com dèiem, qui es va fer càrrec de l'espectacle. En el Llibre d'Actes Municipal d'aquells anys no hem trobat cap notícia que hi fera referència. Per la seua banda, J.J. Cardona Ivars,<sup>5</sup> que ha sigut l'únic a tractar el tema del bicentenari, no reportava per a aquella ocasió res que poguera fer pensar en una desfilada semblant. Recollia bàsicament el testimoni de M. Fabregat, que ara veurem, i a part d'això la promesa feta per Joan Andrés i Feliu de donar 125 pessetes al xiquet que nasquera en l'octava de les festes. Així, per al bateig de la xiqueta nascuda aquell dia, a l'eixida de l'església, tots els assistents van acompanyar la batejada fins a sa casa al so de la dolçaina, i tirant confeti i monedes pel carrer.

El franciscà Manuel Fabregat, finalment, és pràcticament l'únic autor a donar-nos algunes notícies d'aquella celebració en el seu llibre *Benisa y su patrona la Purísima Xiqueta*.<sup>6</sup> Escrivia que, per a l'ocasió, es van dur a terme distintes faenes com fer una reforma del reliquiari, renovar l'altar, instal·lar el mecanisme per a fer la baixada de la imatge a l'altar major, i es van eliminar tots els exvots que ocupaven la capella de la Puríssima en l'església vella de Sant Pere. Afirmava, amb tot, que "*no es mi intento describir las grandes y extraordinarias fiestas que con tal motivo se hicieron, aunque muy dignas fueron de figurar en estas páginas*", i que "*para ello el pueblo hizo sus preparativos con dos o tres años de anticipación*". Aquestes "*grandes i extraordinarias fiestas*" són, de moment, tot el que es coneix sobre aquelles celebracions, i el document de la Casa Insa permet aportar ara un poc de llum sobre la fisonomia que degueren presentar aquelles desfilades.

Els estudis sobre la indumentària dels antics balls i la representació dels seus personatges ens ajuden a conèixer nous aspectes sobre la vestimenta de lloguer que donava forma a les distintes celebracions festives de la segona meitat del segle XIX. Per un altre costat, el caràcter "historicista" d'aquests vestits, tan

present també en les festes de Moros i Cristians,<sup>7</sup> ens permet reconstruir les formes ideals i els imaginaris amb què aquestes robes van vestir la mentalitat d'una societat, la huitcentista, en plena construcció dels seus mites i tradicions històriques. Benissa se situava de ple, aleshores, en aquest context, ja que feia a penes una dècada que havia començat la "invenció" de la seua tradició, és a dir, la creació de la seua identitat històrica col·lectiva al voltant de la història llegendària de la Puríssima Xiqueta: primer amb la institucionalització de les festes patronals l'any 1876, i després amb la publicació del llibre "*fundacional*" d'Agustí Furió y Suárez *Sucesos tradicionales concernientes á la Purísima Pequeña Patrona de Benisa*, l'any 1879.<sup>8</sup> Les festes del bicentenari, a penes uns anys després, degueren contribuir sens dubte a refermar aquesta naixent identitat col·lectiva, i no és estrany pensar que les disfresses dels balls i les desfilades van ajudar a perfilar, en la mentalitat d'aquells moments, els contorns d'uns estereotips socials més o menys interioritzats. És curiós observar, en aquest sentit, que tots els grups de dansaires eren, a banda de les llauradores (i potser les jardineres, que representarien les essències tradicionals d'un poble agrícola com Benissa), colles de gent en certa manera "diferent": mores, gitanes, andalusos, soldats, contrabandistes... grups en principi distints a allò que constituïria, en aquella època, la referència idealitzada de la població benissera. Així, per tant, els clixés històrics que posava en escena la desfilada haurien pogut contribuir, de manera difuminada i general, a donar forma i reforçar els estereotips ideals i mentals d'aquesta nova consciència històrica local.

En resum: tot i que ignorem qui va ser el comitent que va encarregar aquests vestits i els detalls concrets de la desfilada, el document de la Casa Insa que ara ix a la llum ens permet reconstruir, almenys, una part dels espectacles que es van desenvolupar durant les festes patronals dedicades al bicentenari de la Puríssima de Benissa. I ens deixa entreveure, tímidament, les formes ideals que va anar prenent en aquells anys el procés de creació de la identitat històrica i col·lectiva del poble; les "vestimentes", per dir-ho amb altres paraules, que van començar a poblar aquella primera consciència històrica dels benissers.

- 1 L'any 2010 la Diputació de València va acceptar la donació del llegat Casa Insa-Carmen Ferrés, integrat per una extensa col·lecció d'indumentària festiva, teatral, tradicional, militar i religiosa, i que ha passat a formar part del Museu Valencià d'Etnologia. Ubicada al carrer Baix de València, Casa Insa fou una botiga de lloguer i venda de roba, adreços, armes, complements, etc., per a les festivitats religioses, danses processionals, cavalcades, carnavals, teatres, balls, etc., i confeccionava indumentària tradicional. Documentada des de finals del segle XVIII, i aleshores regentada pel senyor Gimeno Márquez, Casa Insa fou adquirida el 1865 per un dels seus dependents (oriünd d'Ontinyent), oncle besavi de la senyora Carmen Ferrés, la seua última propietària. L'any 1889 el taller i la botiga van traslladar el seu domicili a un palau pairal del segle XVIII, situat al mateix carrer Baix, lloc on aquest rober va cessar la seua activitat durant la dècada dels 80. El fons d'aquest llegat comprèn també abundant documentació de l'empresa: informes, factures, llibres de registre de lloguers, fotografies, etc., que permeten analitzar l'evolució de Casa Insa i de les festes valencianes, dins de les quals els Moros i Cristians assoleixen un protagonisme destacat. Sobre la qüestió vegeu l'*Informe sobre el legado de Casa Insa y un posible museo de la indumentaria y los disfraces*. Consell Valencià de Cultura, gener del 2011: <http://cvc.gva.es/archivos/385.pdf>. Agraïm a Joan Seguí i Seguí, director del Museu Valencià d'Etnologia, l'accés a la consulta documental d'aquest fons arxivístic.
- 2 Fa referència a El Verger.
- 3 Museu Valencià d'Etnologia. Llegat Casa Insa-Carmen Ferrés. Caixa 49: *Libros Registro Fiestas. Año 1884, Funciones Religiosas*.
- 4 Amades, J. (1982-1987), *Costumari català*, 5 vols., Ed. 62, Barcelona, *pàssim*.
- 5 Cardona i Ivars, J.J. (2002), *Història de la parròquia de Benissa*, Benissa, pp. 70-71.
- 6 Fabregat Morales, M. (1942), *Benisa y su patrona la Puríssima Xiqueta*, València, pp. 85-86.
- 7 Sobre indumentària antiga de les festes de Moros i Cristians vegeu el volum *La Festa al segle XIX* (2002), Ed. Tívoli, Alcoi, i en relació amb la Casa Insa i Alcoi, l'article de Jordà Carbonell, A. & Segura Martí, J.M. (2014), "Indumentària de lloguer per a la festa de Moros i Cristians d'Alcoi (1a part). Alferes i Capitans de la segona meitat del s. XIX", *Alcoi. Revista de la Fiesta de Moros y Cristianos*, Alcoi.
- 8 Sobre la qüestió, vegeu Crespo Mas, T. (2009), *Benissa, des de les profunditats de la història. Una arqueologia de la cultura popular*, IEAJGA, Alacant, pp. 79-84.